

ZBIGNIEW LECHOWICZ

WYNIKI BADAŃ ARCHEOLOGICZNYCH W ZESPOLE KLASZTORNYM CYSTERSÓW W JĘDRZEJOWIE W 1977 R.

W roku 1977 na zlecenie WKZ w Kielcach zrealizowano badania archeologiczne w zespole klasztornym w Jędrzejowie. Zespołem łódzkiej Pracowni Archeologicznej PKZ kierował autor, przebieg badań konsultowany był przez profesorów A. Tomaszewskiego i J. Gąssowskiego. Badania rozpoczęto jako doraźny nadzór archeologiczny nad pracami ziemnymi, a następnie ich zakres rozszerzono w celu ustalenia formy przestrzennej kościoła przedcysterskiego, którego relikty odkryte zostały w trakcie nadzoru. Prace trwały od 15.08 do 22.09.1977 oraz kontynuowane były w dniach od 15 do 22.11.1977 r.¹

Nadzorem objęto prace ziemne w obrębie obecnego kościoła, krużganka i dziedzińca klasztornego. Większość prac ziemnych związana była z przygotowaniem instalacji c. o. w kościele. Głównym jej elementem był ok. 32-metrowej długości wykop przeprowadzony środkiem nawy głównej (obecny kościół jest trójnawową bazyliką), od chóru aż do prezbiterium; szerokość wykopu sięgała od 1,2-1,5 m, głębokość do 1,5 m. Do wykopu głównego dochodziły wykopy boczne biegnące wzdłuż transeptu do kaplic bocznych, miały one ok. 35 m długości i głębokość 20-30 cm, natomiast szerokość 40-50 cm. Na zewnątrz kościoła nadzorowano wykop długości ok. 8 m, głębokości 2-2,5 m, prostopadły do ściany zewnętrznej północnej nawy kościoła (ryc. 1).

W związku z tym, że w chwili obecnej w zachodniej części kościoła zachowana jest część apsydy i empory wraz z relikwiami wieży związanej z kościołem przedcysterskim pochodzącym z początków XII w., spodziewano się odsłonić pozostałe jego relikty znajdujące się pod posadzką kościoła z XIII w.²

Dalsza część sprawozdania z badań składać się będzie z opisu materiałów i analizy połączonej z wnioskami.

MATERIAŁY

Najistotniejsze spostrzeżenia poczyniono w obrębie największego wykopu znajdującego się na osi wzdłużnej nawy głównej. Zarejestrowano w nim trzy krypty³ oraz ślady licznych pochówków trumiennej i jednego pochówku szkieletowego w skrzyni drewnianej (oznaczony jako pochówek nr 1).

Krypta I

Na planie prostokąta o wymiarach ok. 3,5 × 2,5 m i głębokości ok. 2,2-2,5 m. Ściany krypty wzniesiono z kamieni i cegły rozbiórkowej, wewnątrz otynkowana, zaprawa i tynk — wapienne, wewnątrz zagruzowane z pozostałościami rozproszonych pochówków szkieletowych. W stropowej części

¹ *Informator Archeologiczny. Badania 1977, 1978*, s. 169; Z. Lechowicz, *Przedcysterski kościół w Jędrzejowie (pierwotnie Brzeźnicy)*, „Z otchłani wieków”, R. XLIV: 1978, s. 124-125.

² Nie znane było rozwiązanie wschodniej partii kościoła. *Sztuka polska przedromańska i romańska do schyłku XIII wieku*, red. M. Walicki, t. I, s. 137-138, t. II, *katalog*, Warszawa 1971, s. 697-698 — tam dalsza literatura.

³ Nazwy krypta używamy jako pojęcia umownego, oznaczone nim obiekty są to raczej grobowce. Nazwę krypta zachowaliśmy w niniejszym artykule zgodnie z pojęciem użytym w trakcie dokumentowania odsłanianych relikwii.

wypełniska krypty oprócz gruzu znaleziono fragmenty szklanych naczyń, tzw. pucharków dzwonowatych na stopce. Całość wypełniska przemieszana, dno krypty nieutwardzone — spoisty calcowy piasek.

Krypta II

Usytuowana asymetrycznie w stosunku do osi kościoła na planie prostokąta o wymiarach ok. $3,25 \times 2,0$ m, głębokości 1,9 m. Ściany krypty wzniesiono z łamanego kamienia łączonego zaprawą wapienną. Jej część najniższa zbudowana została z regularnej kostki kamiennej ułożonej w szalunku z desek drewnianych. Krypta nie była eksplorowana, widoczna część stropowa wypełniska składała się z przemieszanego gruzu ceglano-kamiennego. Chronologia krypty nie ustalona. Zachowana jej część wsparta jest na reliktach fundamentów kościoła XII-wiecznego.

Krypta III

Usytuowana na osi nawy głównej w obrębie transeptu tuż przed stopniem prezbiterium, o wymiarach $1,75 \times 3,0$ m, głębokości ok. 1,7 m. Ściany krypty wykonane zostały z cegły rozbiórkowej, wnętrze nieotyńkowane. Wypełnisko przemieszane; znaleziono w nim fragmenty naczyń szklanych, tzw. pucharów dzwonowatych i mis glinianych z zielonooliwkową polewą na pobiale, a także fragmenty ceramicznych płytek posadzkowych.

Pochówek nr 1 (ryc. 2)

Znajdował się przy „wejściu opackim” pod chórem obecnego kościoła. Na głębokości 128 cm zarejestrowano strop skrzyni drewnianej zdobionej szeregiem guzów żelaznych, w narożnikach skrzyni stwierdzono gwoździe żelazne. Na głębokości 140 cm natrafiono na pochówek dojrzałego mężczyzny z rękoma złożonymi na piersi. W okolicach miednicy odkryto silnie zniszczony półgrosz Jana Olbrachta. Sądząc z asymetrycznego usytuowania szkieletu w stosunku do szeregu guzów żelaznych, skrzynia przygotowana została dla dwóch osobników, choć ewentualności tej nie wykorzystano.

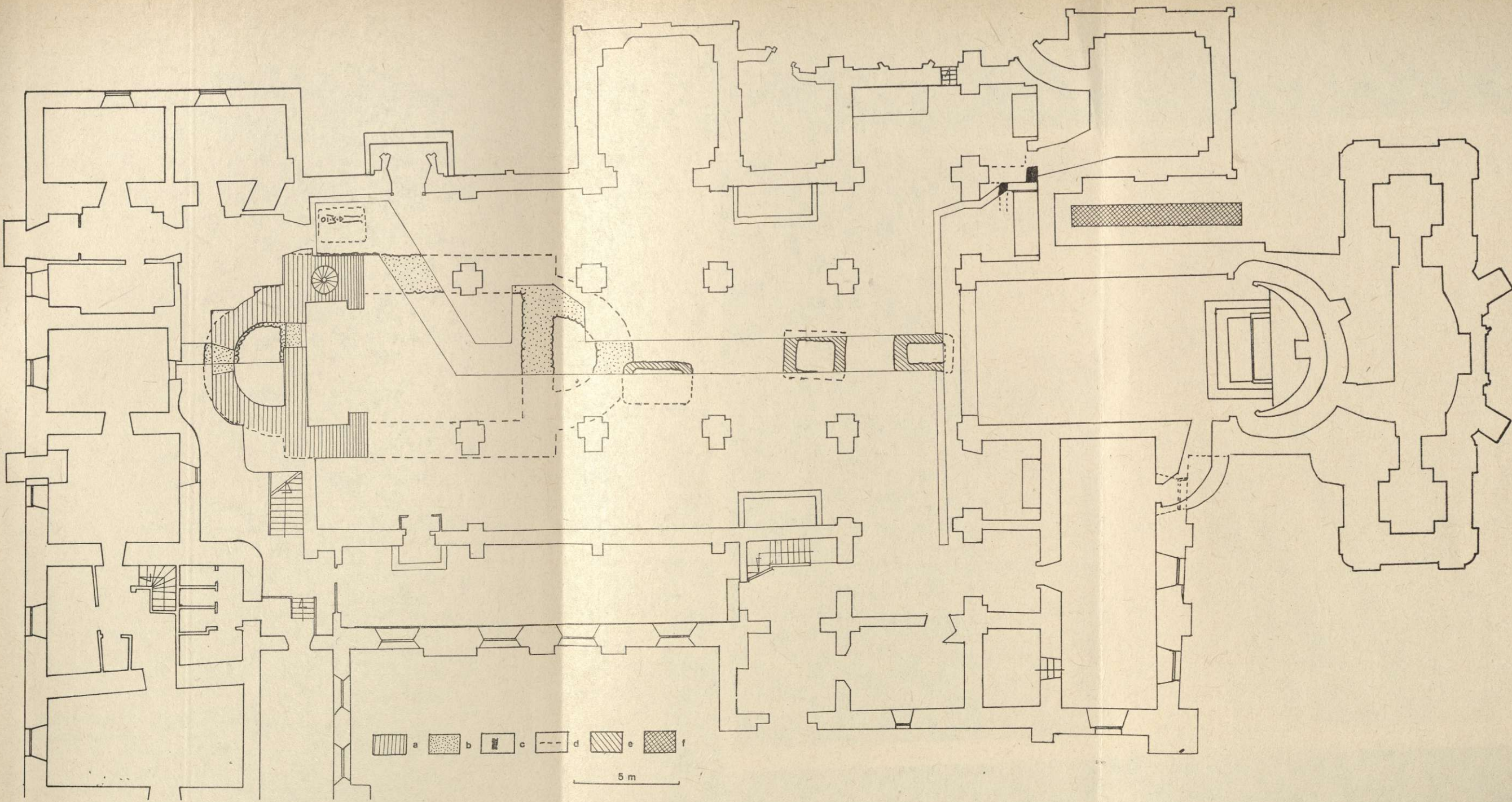
Oprócz pochówku nr 1 w profilu zarejestrowano fragmenty kilku wkopów grobowych.

W partii centralnej i zachodniej obecnego kościoła na osi nawy głównej zadokumentowane zostały relikty starszego przedcysterskiego kościoła. Składa się nań część zachodnia nawy głównej z zachowaną do dziś apsydą emporową, przechodzącą nad emporą w ośmioboczną wieżę⁴. Na osi zachowanej zachodniej części kościoła przedcysterskiego zarejestrowano przebieg fundamentów północnej części nawy głównej; szerokość fundamentu 180 cm, posadowienie 140 cm. Fundament wykonany został z kamienia łamanego, układanego warstwami i zalanego zaprawą wapienną.

Na wysokości drugiego filara nawy głównej odkryto fragment fundamentów apsydy wschodniej. Szerokość fundamentu 180 cm, sposób wykonania i surowiec analogiczny jak w fundamencie nawy głównej. Głębokość posadowienia 145 cm. Apsyda wschodnia, prezbiterialna, oddzielona była od nawy murem poprzecznym, którego fundament miał 160 cm szerokości, wykonany był również z łamanego kamienia zalanego zaprawą wapienną; głębokość posadowienia 136 cm. Uzyskane dane pozwoliły zrekonstruować formę kościoła przedcysterskiego jako jednoprzestrzennego na planie prostokąta z apsydą wschodnią przylegającą do nawy i apsydą zachodnią, nad którą znajdowała się empora przechodząca wyżej w ośmioboczną wieżę. Wymiary wewnętrzne zrekonstruowanej bryły: długość nawy 10,0 m, szerokość — 6,3 m, apsyda zachodnia — 3,30 m, apsyda wschodnia — 3,6 m⁵. Istotnym problemem było ustalenie stratygrafii apsydy zachodniej, zachowanej do

⁴ Patrz przyp. 2. Apsyda kryta konchowo, widoczne ślady przesklepienia empory. Ściany wzniesione z regularnej kostki piaskowca w wątku „petit appareil” — typ konstrukcji „opus emplectum” — lica ścian z kostki. Zaniechano przytaczania dokładnego opisu i pomiarów zachowanych relikwów ze względu na to, że obecnie opracowywana jest inwentaryzacja fotogrametryczna wykonana przez PKZ Kraków.

⁵ Przytoczone wielkości mogą być nieco różne, ponieważ opieramy się w rekonstrukcji na inwentaryzacji budowlanej, która wielokrotnie okazała się bardzo niedokładna. Relikty kościoła przedcysterskiego dokładnie zmierzili geodeci z WKZ Kielce. Niestety, autor nie dysponował tymi pomiarami.

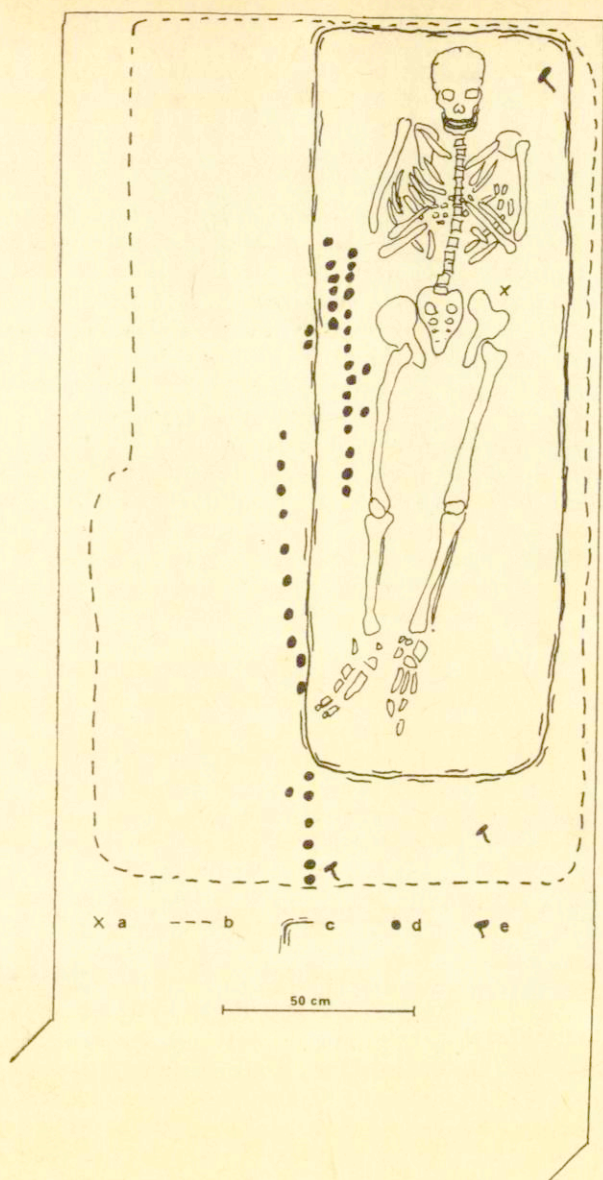

Ryc. 1. Jędrzejów, woj. Kielce. Klasztor OO. Cystersów, rzut przyziemia kościoła

a – relikty murów kościółka z XII w. zachowane w bryle bazyliki z XIII w.; *b* – relikty fundamentów kościółka z XII w. odkryte w trakcie badań archeologicznych; *c* – fragmenty murów z XIII w.; *d* – rekonstruowany przebieg fundamentów i reliktów murów; *e* – pozostałości obiektów młodszych niż XIV w.; *f* – wykop odwadniająjący

Cistercian monastery, plan of the ground floor of the church

a – relics of walls of the 12th century church, preserved in the basilica of the 13th century; *b* – relics of the foundations of the 12th century church, uncovered by archaeological investigations; *c* – fragments of walls of the 13th century; *d* – reconstructed course of the foundation and relics of walls; *e* – remains of features younger than the 14th century; *f* – drainage ditch

Ryc. 2. Jędrzejów, woj. Kielce. Klasztor oo. cystersów, rzut poziomy tzw. pochówka nr 1

a – półgroz Jana Olbrachta (ok. 1495 r.); *b* – zasięg wkopu grobowego z konstrukcją drewnianą; *c* – pozostałości „skrzyni” drewnianej (trumny); *d* – guzy żelazne; *e* – gwoździe żelazne

Cistercian monastery, horizontal plan of the so-called burial 1

a – half-grossi of Jan Olbracht (abt. 1495); *b* – extent of the grave pit with timber construction; *c* – remains of the wooden “box” (coffin); *d* – iron bosses; *e* – iron nails

dziś, w związku z tym założono wykop obejmujący połowę wnętrza tej apsydy. W wyniku przeprowadzonych tam badań archeologicznych stwierdzono, że fundament ściany poprzecznej zamykającej apsydę zachodnią jest związany z fundamentem nawy głównej, co wskazuje, że stojąca na nim ściana była elementem formy przestrzennej najstarszego kościoła w Jędrzejowie.

ANALIZA

Sposób budowy krypt I, II, III, a przede wszystkim użyty do ich budowy materiał (cegła rozbiorkowa), wraz z analizą ich wypełniska wskazują, że wykonane były nie wcześniej niż w XIV wieku. W kryptach I i III stwierdzono obecność ruchomego materiału zabytkowego w postaci fragmentów, przeważnie stopek, szklanych pucharków dzwonowatych, które wraz ze znaną tam ceramiką datować należy na wiek XVII-XVIII⁶. Wyznaczają one prawdopodobnie okres zagruzowania i zniszczenia krypt wraz ze znajdującymi się w nich pochówkami (może zostały przeniesione?). Fakt ten można wiązać z pożarem opactwa w 1726 r. i podjętą wówczas jego odbudową. Krypty nie były sklepione, lecz przykryte poziomymi płytami; w trakcie odbudowy klasztoru w XVIII w. zostały zasypane i zakryte płytami posadzkowymi.

Powyższe wnioski nie pozwalają żadnej z odsłoniętych krypt wiązać z miejscem złożenia zwłok Wincentego Kadłubka. Pochówek nr 1 dobrze datuje znaleziona przy szkielecie moneta — półgrosz Jana Olbrachta z lat 1495-1501. Konstrukcja drewniana, w której znajdował się pochówek nr 1, przygotowana była prawdopodobnie do złożenia jeszcze jednego zmarłego. W trakcie eksploracji grobu nie zarejestrowano żadnych pozostałości po elementach ubioru, co nasuwa przypuszczenie, że zmarły pochowany był w całunie.

Obserwacje stratygraficzne poczynione w czasie prac pozwalają stwierdzić, że w obrębie kościoła klasztorowego nie zachowały się warstwy użytkowe, które wiązać można byłoby z relikwiami kościoła przedcysterskiego. Zostały one zniszczone wkopami grobowymi oraz pracami remontowymi po licznych pożarach, jak również przebudowami opactwa⁷.

Z obserwacji dotyczących bryły kościoła XIII-wiecznego na uwagę zasługuje fakt odsłonięcia fundamentu ściany dzielącej dwa ołtarze boczne (kościół klasztorny zbudowany został w XIII w. jako trójnawowa bazylika z prostokątnym prezbiterium, transeptem i dwoma parami bocznych ołtarzy z obu stron prezbiterium). Fundament posadowiony został na głębokości 180 cm, wykonany był z kamieni łączonych silną zaprawą wapienną; szerokości jego nie udało się odtworzyć. Podtrzymał on ścianę, która została rozebrana w czasie budowy wieży północnej. Odsłonięto również stopień starszego ołtarza w postaci długiego bloku z piaskowca. Pierwotny ołtarz był znacznie większy niż obecny.

Z różnych miejsc z wykopów uzyskano kilkanaście elementów posadzki XIII-wiecznej. Mają formę kwadratów, rombów, okręgów, rozet bądź rybiej łuski; większość płytek posadzkowych posiadała glazurę. Wszystkie należą do tzw. typu wąchockiego, datowanego na 2 ćwierć XIII w. Pozwala to przypuszczać, że motyw posadzki w kościele opactwa jędrzejowskiego był analogiczny do posadzki w kościele p. w. Panny Marii i św. Floriana, co stanowi jeszcze jeden argument na korzyść tezy o jednolitości stylistycznej i warsztatowej najstarszych klasztorów cysterskich w Polsce⁸. Problemem otwartym pozostaje kwestia, czy posadzka pokrywała całe wnętrze kościoła, czy też jego część. Na korzyść tej drugiej możliwości przemawiają spostrzeżenia i znaleziska z profilu zachodniej części wykopu. W tymże profilu, bezpośrednio na relikwachiach fundamentu kościoła przedcysterskiego, znajdowały się deski ułożone poziomo tworzące rodzaj podłogi. Na poziomie tej

⁶ S. Ciepiera, *Zabytki szklane ze stanowiska archeologicznego przy kościele Św. Anny w Warszawie*, Studia z dziejów rzemiosła i przemysłu, t. 9, s. 141 i n., 1970; *Polskie szkło (do pol. XIX wieku)*, Wrocław 1974, s. 69-70, ryc. 12; tenże, *Pucharki dzwonowate w Polsce od XVI do końca XVII wieku*, „Szkło i Ceramika”, R. XVII, 1966, nr 9, s. 248-53;

⁷ Znalezione tylko 1 fragment ceramiki wczesnośredniowiecznej, i to na złożu wtórnym. Liczne pochówki nowożytnie mogły zniszczyć ewentualne cmentarzysko przykościelne, jeżeli takowe istniało.

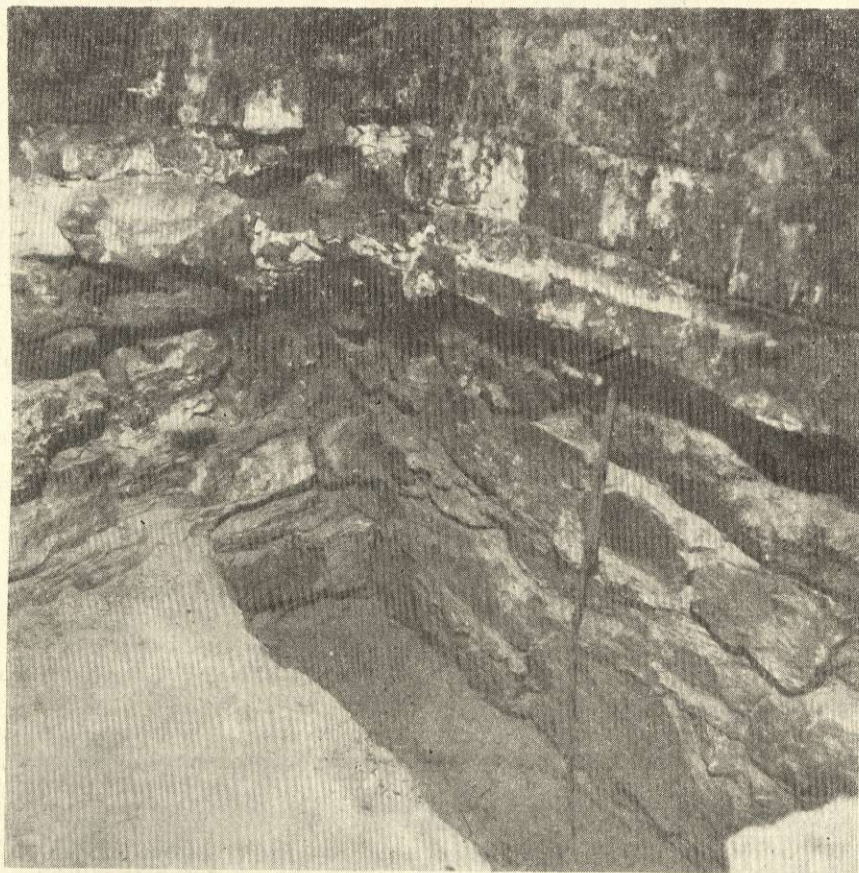
⁸ Z uzyskanych relikwów udało się zrekonstruować graficznie analogiczny motyw jak w kościele Św. Floriana i Panny Marii w Wąchocku. K. Białoskórska, *Wąchock opactwo cystersów*, Warszawa 1960; tejsze, *Opactwo cysterskie w Wąchocku w świetle najnowszych badań archeologicznych i architektonicznych*, [w:] *Sprawozdania 1964-1965*, s. 65-82; *Sztuka polska...*, t. I, ryc. 345.

podłogi znaleziono 28 sztuk szelągów Jana Kazimierza, tzw. boratynek, które datują ten poziom na XVII w. Nad nią stwierdzono obecność posadzki z płyt piaskowca ułożonych na zaprawie wapiennej. Ponad nią znajduje się obecna posadzka.

Poszerzenie badań na część nie zagrożoną pracami budowlanymi warunkowało szereg czynników, z których zasadniczym było niezakłócenie prac budowlanych oraz normalnego rytmu życia klasztoru. Niemożliwe było prowadzenie prac pod obecnym chórem ze względu na prawdopodobieństwo zakłócenia statyki rusztowań ustawionych w związku z konserwacją barokowych organów. Z tychże przyczyn jedynym miejscem, gdzie było możliwe prowadzenie badań wykopaliskowych, było pomieszczenie pod emporą. Wykop, który w nim założono, obejmował północną część apsydy i wychodził poza fasadę kościoła pomiędzy ścianą zewnętrzną apsydy zachodniej a wewnętrzną ścianą późniejszych pomieszczeń. W efekcie tych badań stwierdzono, że fundament apsydy zachodniej został posadowiony na głębokości 138 cm, na tej samej głębokości posadowiono fundament ściany poprzecznej oddzielającej nawę główną od pomieszczenia pod emporą; fundament apsydy i ściany poprzecznej były przewiązane.

Obserwacje stratygraficzne pozwoliły ustalić, że pierwotny poziom użytkowy kościoła przedcysterskiego został obniżony o około 32 cm, w profilach zaobserwowano ślady spalenizny — pozostałości pożaru, po którym dokonano splantowania wewnątrz pomieszczeń wraz z usunięciem śladów zniszczeń, czego efektem było stwierdzenie obniżenia poziomu użytkowego (ryc. 3).

Odślonięcie fundamentu w później przebitym przejściu pozwoliło ustalić szerokość funda-

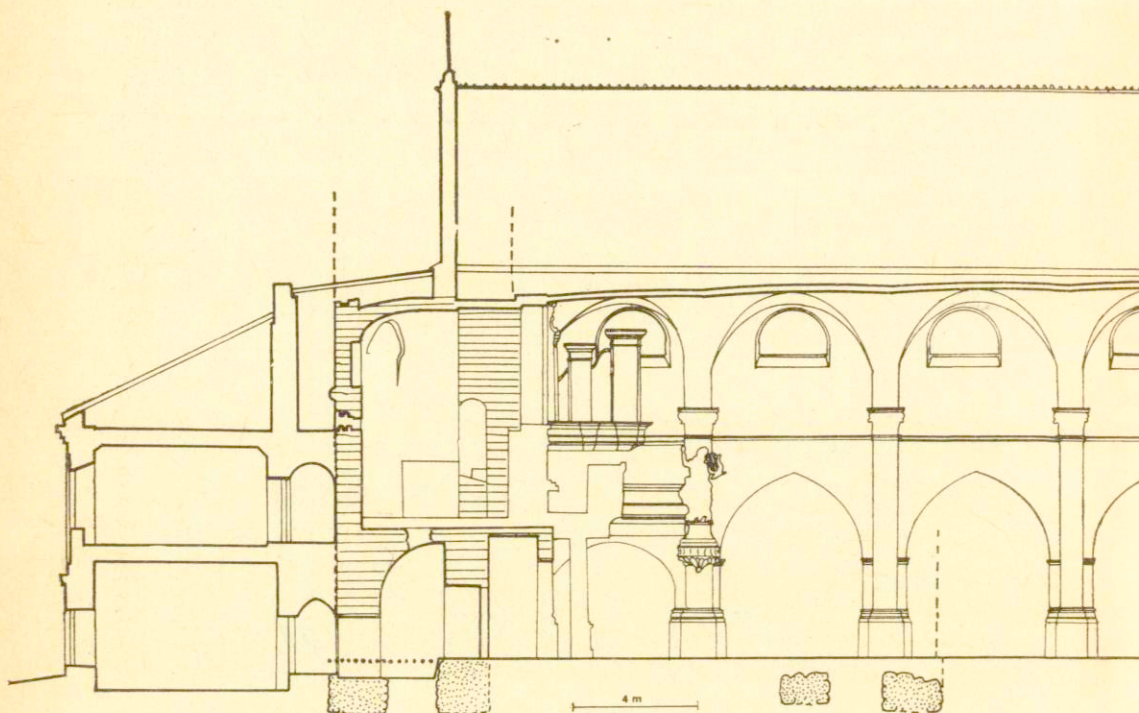

Ryc. 3. Jędrzejów, woj. Kielce. Kościół przedcysterski, pomieszczenie pod emporą w trakcie eksploracji

Pre-Cistercian church, space under the gallery in the course of excavations

<http://www.rcin.org.pl>

mentu apsydy i szerokość odsadzki fundamentów. W efekcie ustalono wymiary fundamentów kościoła. Rzut poziomy, wymiary zewnętrzne, długość całkowita wraz z apsydami — 20,5 m, długość nawy — ok. 13,0 m, szerokość nawy — ok. 9,5 m, średnica apsydy zachodniej — ok. 7,0 m, średnica apsydy wschodniej — ok. 7,0 m. Rzeczywiste wymiary kościoła były nieco mniejsze ze względu na odsadzki fundamentów⁹ (ryc. 4.)

Ryc. 4. Jędrzejów, woj. Kielce. Klasztor oo. cystersów. Przekrój przez bryłę bazyliki z XIII w. z zaznaczonymi relikwiami kościoła z XII w.

legenda jak na ryc. 1

Cistercian monastery, Section through the basilica of the 13th century with relics of the 12th century church

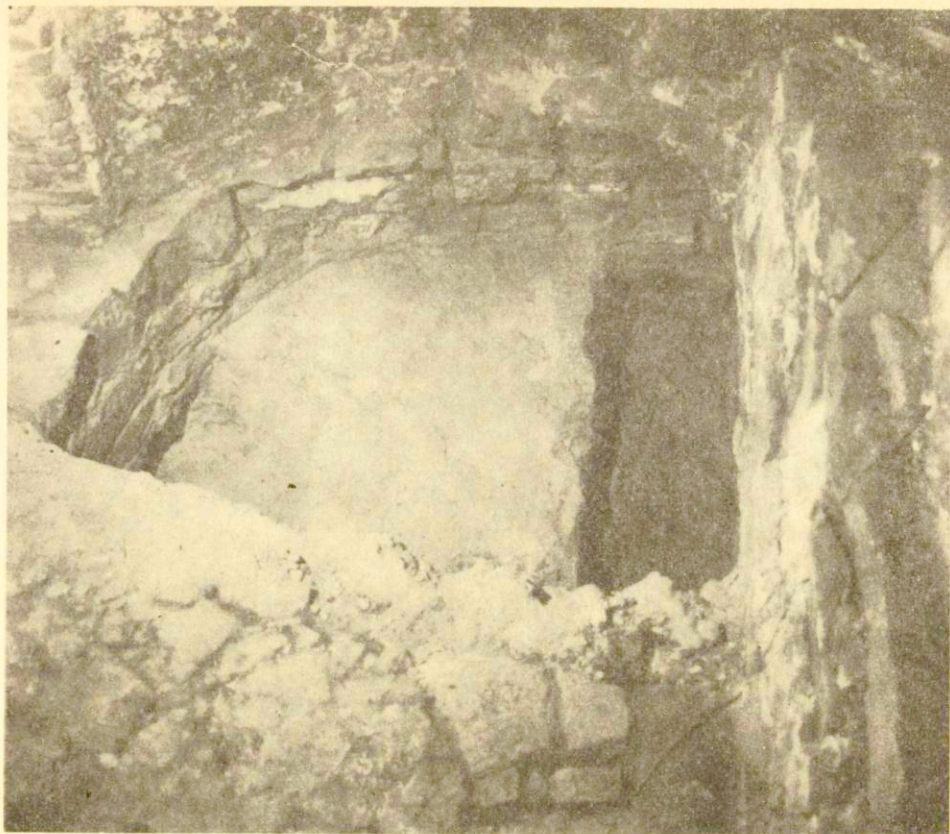
For the explanations cf. fig. 1

Uzyskany przez nas obraz przedcysterskiego kościoła z Jędrzejowa jest po części hipotetyczny, ponieważ wschodnia część kościoła nie została w pełni odsłonięta z przyczyn obiektywnych, ale ujawnione relikty upoważniają do wykonania rekonstrukcji. Odtworzona forma przestrzenna to dwuapsydowy jednonawowy kościół z emporą oraz z ośmioboczną wieżą nad emporą.

Zbliżone formą obiekty architektury sakralnej z XII w. znane są również z innych miejscowości w Polsce. Najbliższą, zarówno formalnie jak i terytorialnie, analogią jest kościół Św. Jana Chrzciciela w Prandocinie. Obiekt ten zachowany w formie bardziej pełnej niż kościół z Jędrzejowa tym przydatniejszy jest do porównań¹⁰. Różni się on jednak szeregiem istotnych cech od badanego przez

⁹ Szerokość odsadzki fundamentu stwierdzona przy ścianie apsydy zachodniej (z obu stron) wynosiła 22-35 cm. Patrz również przypis 5.

¹⁰ Z. Świechowski, *Budownictwo romańskie w Polsce. Katalog zabytków*, Wrocław 1963, s. 64-65; tenże, *Znaczenie kościoła w Prandocinie*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, I, 1965, s. 13-26; A. Tomaszewski, *Wstępne badania romańskiego kościoła Św. Jana Chrzciciela w Prandocinie*, [w:] *Spraw. PAN Kraków*, 11, 1967, s. 299-302; *Sztuka polska...*, t. I, s. 137.

Ryc. 5. Jędrzejów, woj. Kielce. Kościół przedcysterski, szczegóły fundamentów
Pre-Cistercian church, details of the foundations

nas obiektu. Kościół z Jędrzejowa jest znacznie dłuższy (o ok. 3 m), również dłuższa i szersza jest jego nawa. Masywniejsze są fundamenty i ściany. Znaczniejsze różnice widoczne są w rozwiązaniach apsyd wschodniej i zachodniej. W Prandocinie prezbiterium ma kształt prostokąta zakończonego płytką apsydą, w Jędrzejowie partia wschodnia kościoła ma formę masywnej apsydy (prezbiterialnej).

Również partie zachodnie są nieco odmienne. Zabytek w Prandocinie zamknięty jest od zachodu płytką apsydą, nad którą znajduje się empora i spłaszczona ośmioboczna wieża. Z kolei w Jędrzejowie część zachodnia zamknięta jest apsydą znacznie głębszą, apsyda oddzielona jest od nawy głównej poprzeczną ścianą, nad nią znajduje się empora i również ośmioboczna wieża. Jest ona niezbyt spłaszczona, albowiem lepiej zawieszona była na łuku apsydy i murze poprzecznym. Oba obiekty różnią się również rozwiązaniem komunikacji z emporą; w Jędrzejowie odbywała się ona krętymi schodami wewnątrz muru (w północnej partii części podemporowej mur jest znacznie pogrubiony).

Różnice te można by tłumaczyć bądź odmiennością warsztatową, bądź różnicą w czasie powstania obu obiektów. Fakt jednoczesowej budowy całej bryły kościoła w Jędrzejowie poświadczają badania specjalistyczne zapraw¹¹. Niestety, w trakcie prac archeologicznych nie uzyskano żadnych

¹¹ Osiem próbek zapraw pobranych przez autora zbadała mgr B. Rudnicka z Laboratorium PKZ w Warszawie (opracowanie w maszynopisie udostępnił mi WKZ Kielce). Wyniki analiz wskazują na jednoczesne wznoszenie kościoła oraz na duże umiejętności techniczne budowniczych (dobre wysortowanie składników zapraw oraz ich skład ilościowy).

Ryc. 6. Jędrzejów, woj. Kielce. Kościół przedcysterski, fragment „ściany poprzecznej” z zamurowanym przejściem do nawy

Pre-Cistercian church, fragment of the “transverse wall” with the bricked-up passage to the nave

detali architektonicznych przydatnych do analizy stylistycznej. Rozwiązanie prezbiterium kościoła w Jędrzejowie w postaci apsydy zbliżone jest do rozwiązania kościoła św. Idziego w Inowłodzu. Podobnie oddzielona jest przestrzeń nawy głównej od apsydy w Jędrzejowie, a od wieży w Inowłodzu¹².

Najtrudniejszą kwestią przy analizie wyników badań w Jędrzejowie jest ustalenie chronologii badanego obiektu.

Partię zachodnią kościoła opublikował T. Szydłowski, on też podkreślił bliskie podobieństwo z Prandocinem. Z obserwacji techniki budowy zachowanych relikwów wywnioskował, że jest on pierwowzorem kościoła św. Jana Chrzciciela w Prandocinie. Interpretował obiekt jako kościół grodowy z początków XII w. przekazany cystersom i poświęcony w 1166-1167 r. oraz częściowo włączony w fasadę cysterskiej bazyliki z XIII w.¹³

Czas wzniesienia kościoła w Jędrzejowie uściśla Z. Świechowski odnosząc do niego przekaz J. Długosza o wzniesieniu i poświęceniu kościoła przez biskupa Maura w 1109-1118 r. Uważa jednak, że kościół w Prandocinie był starszy i stał się pierwowzorem kościoła w Jędrzejowie, wiąże go także z wezwaniem św. Wojciecha (za Długoszem)¹⁴. Obaj wymienieni autorzy uważali obiekt w Jędrzejowie za kościół możnowładcy znajdujący się w siedzibie feudała, być może w grodzie.

Najnowsze poglądy reprezentuje A. Tomaszewski, który datowanie kościoła przesuwają na lata 1166-1167, uważając, że wzniesiony został w związku z przybyciem cystersów jako fundacja Janika arcybiskupa gnieźnieńskiego i jego brata Klemensa z rodu Gryfitów, założycieli opactwa w Jędrzejowie. Zaprzecza jego funkcji grodowej czy kaplicy feudalnej (empora jako miejsce dla feudała), a widzi w nim swoistą redukcję formy bazyliki dwuchórowej (nawiązując do Z. Świechowskiego). Prawdopodobieństwo tej hipotezy zwiększa fakt, że arcybiskup Janik był fundatorem kolegiaty Panny Marii i św. Aleksego w Tumie zbliżonej datą powstania (1161) do roku 1166-1167, proponowanego przez A. Tomaszewskiego czasu wzniesienia kościoła w Jędrzejowie¹⁵.

Nie roszcząc sobie praw do wkraczania w kompetencje historyków architektury nie rozstrzygamy jednoznacznie czasu powstania badanego obiektu. Wskazać należy jednak fakt, że nadzory nad pracami ziemnymi w obrębie dziedziczenia klasztorowego ujawniły ślady starszego osadnictwa niż fundacja klasztoru. Znaczne zmiany w ukształtowaniu terenu oraz przypadkowość obserwacji archeologicznych nie pozwalają określić formy osadnictwa wczesnośredniowiecznego, w każdym razie opactwo nie zostało wzniesione na „surowym korzeniu”¹⁶.

Pewne znaczenie ma również zaobserwowany fakt skucia fryzu arkadowego i gzymsu na ścianach empory kościoła przedcysterskiego i wiązać go można z włączeniem partii zachodnich w elewację bazyliki cysterskiego opactwa w początkach XIII w. Spostrzeżenie to pozwala wątpić w związek wzniesienia kościoła z przybyciem cystersów z Morimond. Również niektóre cechy rozwiązań przestrzennych kościoła — prezbiterium w formie apsydy przylegającej bezpośrednio do nawy oraz ściana poprzeczna oddzielająca nawę od części przedemporowej — można łączyć raczej z początkiem, a nie drugą połową XII wieku. Z przytoczonych wyżej powodów skłaniam się raczej do datowania kościoła na lata 1109-1118.

Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska PKZ
w Łodzi

¹² *Sztuka polska...*, t. I, s. 136, ryc. 60, a także J. Morawiński, *Kościół romański św. Idziego w Inowłodzu*, Warszawa 1938.

¹³ T. Szydłowski, *Architektoniczny palimpsest jędrzejowski*, „Sztuki Piękne”, 3, 1926-1927, s. 229-234.

¹⁴ Świechowski, *Budownictwo romańskie...* s. 65.

¹⁵ A. Tomaszewski, *Romańskie kościoły z emporami zachodnimi na terenie Polski, Czech i Węgier*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1974, s. 124-128.

¹⁶ Podobne spostrzeżenie: Z. Pyzik, *Sprawozdanie z nadzorów archeologicznych w opactwie oo. cystersów w Jędrzejowie* — maszynopis w archiwum WKZ Kielce.

RESULTS OF ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS OF THE CISTERCIAN MONASTERY AT JĘDRZEJÓW IN 1977

In september 1977 the team of the Archaeological and Conservation Department PKZ in Łódź carried out archaeological supervision of building operations conducted in the church dedicated to Virgin Mary and St. Adalbert in the Cistercian monastery at Jędrzejów. The supervision was directed by the author of this paper, and financed by the Conservator of Antiquities for the Province of Kielce.

The supervised work was concentrated in the main nave along its whole length from the presbytery to the choir. Along the longitudinal axis of the nave a trench, 150 cm wide and 70 to 150 cm deep, was located; inside the trench a concrete channel for heating purposes was made.

Owing to the permanent archaeological supervision it has been possible to record all uncovered architectonic relics and small finds as well. Fragments of an older pre-Cistercian church were preserved in the western part of the present church, along the axis of the main nave. The relics consisted of the western part of the main nave and an elongated semicircular apse whose upper parts of which formed an octagonal tower. The walls of the pre-Cistercian church were built of rectangular sandstone ashlar, the vault of the apse, shaped as a semi-dome, was made of broken stone with mortar.

The course of the foundations of the northern part of the main nave was recorded. The foundation, 180 cm wide and reaching to the depth of 140 cm below the present-day floor, was made of broken erratic stones laid in layers covered with mortar.

In the trench at the second pillar of the main nave fragments of the foundation of the eastern apse came to light. The foundation, 180 cm wide, was made of the same material and in the same technique as that of the main nave.

The western apse was divided from the nave by a rood-screen whose foundation was 160 cm wide and reached to the depth of some 138 cm below the present-day floor; it was also made of broken erratic stones joined by mortar. The relics preserved within the 13th century church allow us to reconstruct the pre-Cistercian church.

It was a one-nave building of rectangular plan, with the eastern apse adjoining the nave and the western apse with a gallery inside. Its measurements were: length of the nave — 10 m, its width — 6.3 m, the western apse — 3.3 m, the eastern apse 3.6 m (fig. 1). The architecture of the Jędrzejów church is similar to that of the church dedicated to St. John Baptist at Prandocin. It probably belongs to the same group of churches erected in knight manors. The pre-Cistercian church at Jędrzejów was built in the first half of the 12th century.